

**Pustalla ei ole polkua – Unkari-kuva äidinkielen
oppikirjoissa**

Anu KUKKONEN

Oi terve, Magyar, jalo pustan mies!
Sua veljesi tervehtää.
(von Schrowe 1922.)

Tutkin suomen kielen pro gradu – ja hungarologian sivulaudaturtutkielmassani äidinkielen oppikirjojen Unkari-kuvaa. Yritin luoda aiheesta syyt ja seuraukset huomioivan kokonaiskuvan sen sijaan, että olisin keskittynyt vain lingvistisiin kysymyksiin tai deskriptiivisen katsauksen antamiseen. Vaikka tutkimukseni on ensisijaisesti lingvistinen, antoi hungarologia monitieteisenä oppiaineena työhöni myös yhteiskunnallisen ja kulttuurista painottavan näkökulman. Tutkimusmenetelmäksi ja samalla teoreettiseksi viitekehyykseksi valitsemani kriittinen diskurssianalyysi mahdollisti lingvistisen ja yhteiskunnallisen lähestymistavan yhdistämisen. Pystyin siis tarkastelemaan Unkari-kuvaa laajasti, huomioiden oppikirjoja ympäröivän maailman.

Tutkimuksessani pyrin selvittämään kriittisen diskurssianalyysin avulla, 1) millainen kuva Unkarin valtiosta, kulttuurista ja kielestä annetaan äidinkielen oppikirjoissa ja 2) muuttuuko kuva reilun sadan vuoden aikana. Näiden kahden pääkysymyksen lisäksi tarkastelin suppeammin, 3) miten Unkari asettuu Suomen ja muiden kielisukulaisten rinnalle ja 4) käytetäänkö Unkaria osana suomalaisen kansallisidentiteetin rakennusprojektia.

Esittelen tässä artikkelissa lähinnä työni tuloksia. Aiheeseen liittyvää taustatietoa, kuten Unkarin historiaa tai Suomen ja Unkarin suhteet, voi halutessaan hakea esimerkiksi teoksesta *Unkari lyhyesti 2000* (Richly 2000). Oppilaitosten historiaan taas tutustuttaa *Suomen koulutus-*

järjestelmän kehitys (Lampinen 1998) ja oppikirjojen maailmaan *Oppikirjan historia: kehitys sumerilaisista suomalaisiin* (Lappalainen 1992).

Oppikirjatekstit

Käytin aineistona äidinkielen oppikirjoista keräämiäni Unkari-aiheisia tekstejä, jotka ovat lähes kaikki 1900-luvulta. Löysin vain muutamana tekstin 1800- tai 2000-luvun puolella julkaistuista oppikirjoista. Aineistoni teksteistä vanhin on vuodelta 1875 ja uusin vuodelta 2002. Huomioin keräystyössäni sekä faktapohjaiset että kaunokirjalliset tekstit, kunhan niissä vain oli jotain Unkarin valtioon, kulttuuriin, kansaan tai kieleen liittyvää. En sisällyttänyt aineistooni tekstejä, joissa mainittiin vain unkarin puhujamäärä, valtion asukasmäärä tms. tilastotietoa, josta ei ole hyötyä tutkimukselleni. Unkari-aiheisia tekstinpätkiä olisi löytynyt myös maantiedon sekä historian oppikirjoista, mutta rajasin aineistokseni kuitenkin vain äidinkielen oppikirjat, koska niistä löytyi tarpeeksi materiaalia ja niitä on varmasti käytetty kaikissa kouluissa.

Suurimmassa osassa oppikirjoista ei ollut mitään mainintaa unkarista tai sukukielistä, mutta aineistooni löytyi kuitenkin loppujen lopuksi 82 erilaista tekstiä, joista faktapohjaisia on 47 ja kaunokirjallisia 35. Löysin tekstien ohessa oppikirjoista myös 20 Unkari-aiheista kuvaa. Analyysivaiheessa paljastui, että tietyissä teksteissä toistuivat samat piirteet, joten aineisto jakautui luontevasti kahteen osaan: aikaan ennen toista maailmansotaa ja sodanjälkeiseen aikaan. Vanhempaan ryhmään kuuluu 10 kuvaa ja 42 tekstiä (18 faktapohjaista sekä 24 kaunokirjallista) ja uudempaan ryhmään 10 kuvaa ja 40 tekstiä (28 faktapohjaista sekä 12 kaunokirjallista). Seuraavana näytteet kummastakin ryhmästä:

”Aivan toisenlaisen osan kuin itäisille heimolaisillemme on kaitselmus suonut ugrilaisen haaran pääkansalle, unkarilaisille eli madjareille. Tuhat vuotta takaperin he ottivat haltuunsa Karpaattien rinteet ja osan Tonavan viljavaa laaksoa, olivat kauan saksalaisten kauhuna, mutta kohosivat samalla itse sivistykseen, suojelivat siten kristittyä Eurooppaa Aasian raakojen kansain hyökkäyksiltä, kokosivat varallisuutta, kasvattivat kuuluisia sankareita ja saivat alituisissa taisteluissa turkkilaisia vastaan tulta suoniinsa. Unkari kuului kauan Itävaltaan ja oli lopuksi tasa-arvoisena osana Itävalta-Unkarin kaksoisvaltakunnassa. Maailman sodassa Unkari kadotti kaksikolmannesta alueestaan. Nykyään on unkarilaisia 12 miljoonaa. Unkarilaisiin on aikojen kuluessa sekaantunut runsaasti vieras-

ta verta, varsinkin turkkilais-tataarista, slaavilaista ja saksalaista. Unkarin kieli on kuitenkin runsaista lainasanoistaan huolimatta säilynyt rakenteeltaan suomalais-ugrilaisena.” (Saarimaa 1926: 151.)

”Suurin suomen sukukielistä on Euroopan sydämessä puhuttava unkari. Se on vanha kulttuurikieli, jota on kirjoitettukin jo 1100-luvulla. Unkari poikkeaa kaikista oman ympäristönsä kielistä (saksasta, romaniasta ja slaavilaisista kielistä) samalla tavalla kuin suomi edellä mainituista ruotsista ja sen sukulaisista. Myös unkarissa nominit saavat sijapäätteitä ja verbit tunnuksia ja persoonapäätteitä. Vain määräisen ja epämääräisen artikkelin käytön unkarilaiset ovat matkineet indoeurooppalaisilta naapureiltaan. Unkari on historiansa aikana saanut runsaasti vaikutteita turkkilaisista kielistä, jotka rakenteeltaan muistuttavat uralilaisia vaikka eivät ole näille sukua.” (Hakulinen ym. 1996: 49–50.)

Aineisto on kerätty kansa-, keski-, oppi- ja peruskoulun sekä lukion oppikirjoista. En analyysissäni huomionut, oliko teksti kielioppikirjasta vai lukukirjasta, vaan tekstit on lajiteltu iän mukaan sekä sen mukaan, ovatko ne faktapohjaisia vai kaunokirjallisia. Analysoidessani aineistoa en ottanut tarkempaan käsittelyyn yksittäisiä tekstejä, sillä näytteet ovat niin lyhyitä, että yksittäisinä niistä ei diskurssianalyysin avulla saisi tarpeeksi ”irti”. Kaunokirjalliset tekstit saattavat olla useamman sivun mittaisia, mutta faktapohjaiset ovat yleensä vain muutamman virkkeen pituisia. Merkittävien tutkimustulosten saamiseksi oli otettava pala sieltä ja toinen täältä laajasta tekstijoukosta. Pyrin enemminkin löytämään yhteisiä piirteitä eri teksteistä kuin pureutumaan syvällisesti yksittäisiin näytteisiin. Hyödynsin analyysissä enemmän faktapohjaisia tekstejä, sillä ne tarjosivat tutkimusongelmani kannalta olennaista tietoa paremmin kuin kaunokirjalliset tekstit.

Aineistoni analyysissä käytin Norman Faircloughin kehittämää versiota kriittisestä diskurssianalyysistä. En tässä artikkelissa esittele tarkemmin tätä laajaa tutkimusmenetelmää, vaan pyrin kertomaan vain pääkohdat. Lisätietoa kannattaa hakea teoksesta *Discourse and Social Change* (Fairclough 1992). Kriittinen diskurssianalyysi on poikkitieteellinen viitekehys, joka yhdistää kielitieteellisen ja yhteiskuntatieteellisen diskurssintutkimuksen näkemyksiä, eli lingvistisen analyysin lisäksi kieltä tarkastellaan myös kontekstissaan. Kriittisen diskurssianalyysin mukaan diskurssien ja yhteiskunnallisten rakenteiden suhde on kaksisuuntainen, eli samalla kun yhteiskunnalliset rakenteet muo-

vaavat diskursseja, diskurssit muuttavat yhteiskuntaa ja sen rakenteita. Eli yksinkertaisesti sanottuna maailma muokkaa kieltä ja kieli maailmaa.

Nornbman Fairclough on kehittänyt kriittisestä diskurssianalyysistä oman versionsa, jonka mukaan diskurssi koostuu aina kolmesta tasosta: 1) *Tekstin taso*, 2) *Diskursiivisten käytänteiden taso*, 3) *Sosiokulttuuristen käytänteiden taso*. Diskurssi on siis yhtä aikaa konkreettinen teksti, osa diskursiivisia käytänteitä ja osa sosiokulttuurisia käytänteitä. Jos diskurssia halutaan analysoida, on huomioitava kaikki kolme tasoa. Tekstin tasolla tehdään lingvististä analyysiä, diskursiivisten käytänteiden tasolla tutkitaan tekstin tuottamis- sekä kulutustapoja ja sosiokulttuuristen käytänteiden tasolla tarkastellaan diskurssin suhteita instituutioihin. Tekstin taso on kuvailevaa tutkimusta, diskursiivisten käytänteiden taso tulkitsevaa ja sosiokulttuuristen käytänteiden taso selittävää.

Unkari-kuva ennen toista maailmansotaa

Ennen toista maailmasotaa ilmestyneille äidinkielen oppikirjoille on tyypillistä Unkariin liittyvien aiheiden monipuolisuus. Faktapohjaiset tekstit tarjoavat tietoa niin unkarin ja suomen kielisukulaisuudesta kuin Unkarin historiasta, kulttuurista, kansasta ja maantieteestä. Kaunokirjalliset tekstit puolestaan koostuvat kansansaduista ja lyriikasta, joista suurin osa on käännöksiä unkarinkielisistä, mutta joukossa on myös yksi suomalainen Unkari-aiheinen runo. Vaikka ennen toista maailmasotaa kirjoitetuissa teksteissä käsitellään Unkaria monipuolisesti, niin sekä faktapohjaisissa että kaunokirjallisissa teksteissä toistuvat usein maaseutuaiheet, esimerkiksi tarina Leenan ja Matin kesästä Unkarissa kuvailee pikkutarkasti elämää maalaiskylässä ja pustalla (Boros- Ylitalo 1931: 124–129) ja runot keskittyvät samaan aihepiiriin. Kuvat tukevat myös maaseututeemaa, sillä kymmenestä vanhempia tekstejä kuvittamaan käytetystä kuvasta kahdeksan liittyy talonpoikauskulttuuriin. Pääkaupungista Budapestistä tai muista kaupungeista ei ole yhtään kuvaa, vaikka Budapestistä on kyllä yksi pitkä teksti (Länkelä 1875: 256–258). Sukukieliä ei esitellä vain tietyille luokasteelle, vaan aihe esiintyy tasaisesti niin kansakoulun kuin oppikoulun kirjoissa. Eri-ikäisille oppilaille suunnataan kuitenkin erilaisia tekstejä. Oppikoulua käyville vanhemmille oppilaille annetaan asiantietoa sukukielistä ja kansoista, kun taas kansakoululaisille tarjotaan kaunokirjallisia tekstejä, varsinkin lyriikkaa.

Aineistoni sanastoa tarkasteltaessa ei voi olla huomaamatta, että ennen toista maailmansotaa kirjoitetuille teksteille on tyypillistä eri-

laisten sukulaisuuteen viittaavien sanojen käyttö, kun puhutaan Unkarin valtiosta, kielestä tai asukkaista.

”Suomen *kansakuntaan* kuuluu sekin kansa, jonka muut kutsuvat Unkarilaisiksi, mutta jotka itse kutsuvat itsensä *Magyareiksi*. [...] jonka kielessä vielä selvästi tunnetaan suomalainen *heimolaisuus*. Jos meitä hävettää köyhät *sukulaisemme* Wenäjällä, voisi rikkaita *Magyarilaisia* hävettää heidän köyhät *sukulaisensa* Suomessa.” (Topelius 1876: 122.)

Sukulaisuustermien lisäksi liitetään Unkariin ennen toista maailmasotaa kirjoitetuissa teksteissä runsaasti myös muita myönteisiä sanoja, jotka korostavat Unkarin valtion, kansan, kielen ja kulttuurin erinomaisuutta.

”[...] Unkarin *hedelmällisillä* tasangoilla [...] unkarilaisten *loistava* tuhatvuotinen historia [...] Se perustuu *runsaaseen* ja *ihanaan* kansanrunouteen [...]” (Ollinen 1919: 40, VIII).

Unkarilaisten kuvailussa ei ole mitään ristiriitaisuuksia, vaan heidät nähdään yhtenäisenä, myönteisin ominaisuuksin varustettuna kansana. Samoin heidän kulttuurinsa ja valtionsa ovat yksinomaan ylistyksen kohteena. Myönteiset adjektiivit korostuvat vielä, kun vertaa oppikirjojen Unkari-kuvaa muiden sukukansojen esittelyyn. Ainoastaan *älykästä ja vilkasta kansaa* (Raitio 1891: 83) olevat virolaiset ovat päässeet unkarilaisten rinnalle myönteiseksi esimerkiksi, mutta mitään muita sukukieliä ja niiden puhujia ei kuvailla ylistävin sanoin. *Mordvalaiset, tsheremissit, syrjäänit, votjakit ja permalaiset* nähdään siedettävänä mutta ei kovin läheisinä sukulaisina, sillä heistä ei puhuta *veljinä* kuten unkarilaisista. Maantieteellisesti kauimmaisista sukukielten puhujat koetaan ennen toista maailmasotaa kirjoitetuissa teksteissä myös henkisesti kauimmaisiksi, sillä tekstien perusteella *vogulit* ja *ostjakit* ovat suvun häpeäpilkkuja.

”Votjakit ovat *ahkeraa*, maata viljelevää kansaa. [...] he [syrjäänit] ovat *tarmokasta* väkeä [...] Siellä, Ob-virran vesialueella, elee kaksi ugrilaisen ryhmän kansaa, *ostjakit* ja *vogulit*. He ovat Suomen suvun itäisimmät kansat ja ovat vuosisadoiksi *jääneet raukuuteen* ja *köyhyyteen*. [...] Vogulit ja *ostjakit* ovat nähtävästi pikaiseen perikatoon tuomitut: suurin osa *sortuu köyhyyteen* ja *juoppouteen*, ja loput kadottavat vähitellen kansallistunteensa.” (Saarimaa 1926: 150–151.)

Aineistoni vanhemmissa teksteissä sekoittuvat erilaiset diskurssityypit, sillä diskurssityyppiä ei ole eroteltu omiksi osioikseen, vaan erilaiset diskurssityypit vuorottelevat saman tekstin sisällä. Näin lukijalle ei selkeästi osoiteta, milloin kyseessä on faktatieto ja milloin fiktio tai kirjoittajan oma mielipide. Tutkimukseni osoittaa, että oppikirjadiskurssi toimii mittarina sosiokulttuurisille muutoksille, sillä itenäisyydestä haaveilevassa, itsenäistyvässä ja sodista kärsivässä suomalaisessa yhteiskunnassa oppikirjadiskurssikin on moniaineksinen. Vanhoissa aineistonäytteissä sekoittuu oppikirjadiskurssin joukkoon myös uskonnollista ja poliittista diskurssityyppiä kuten seuraavassa rohkeasti nimetyssä aineistonäytteessä *Suur-Unkari ja Tynkä-Unkari*, joka kertoo karttakuvalla koristeltuna Unkarin tilanteesta ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

”Katselkaa koulukarttaa, lapset! Se suuri maa-alue [...] kaikki tämä oli unkarilaisten. Se oli unkarilaisten vanhan oikeuden nojalalla, sillä heidän esi-isänsä asuivat siellä enemmän kuin tuhat vuotta sitten, ja heidän jälkeläisensä puolustivat sitä sankarillisesti vuosituhatuuden tuiskuissa. Mutta he eivät saaneet pitää sitä omanaan. [...] Anastajat asettuivat koreasti vallatuille alueille ja paisuivat niin mahtaviksi, että loukkasivat ja kiusasivat unkarilaisia isänmaan poikia. [...] Mutta totuuden täytyy vielä kerran voittaa. Me uskomme Unkarin ylösnousemukseen!” (Köveskut 1931: 195–196.)

Ajanjaksolla, jolle vanhemman ryhmän tekstit sijoittuvat, suomalainen kansallidentiteetti oli vasta muodostumassa, ja vanhemmat Unkari-aiheiset oppikirjatekstit osallistuvat selkeästi suomalaisen kansallidentiteetin diskursiiviseen rakentamiseen. Oppikirjoihin vaikutti *heimoaate*, joka hallitsi Suomen ja Unkarin suhteita maailmansotien välillä, 1920–30-luvuilla, sekä vielä toisen maailmansodan aikana. Heimoaate uskoi suomalais-ugrilaisten kansojen (käytännössä Suomen, Viron ja Unkarin) yhteiseen alkuperään sekä niiden suureen tehtävään Euroopassa eli lännen suojaamiseen idän barbarialta. Heimoaatteelle oli tyypillistä stereotyyppisen Unkari-kuvan luominen ja klišeiden korostaminen, mikä näkyy myös aineistossani.

”Sekä Unkarin kulttuuri että taide on aina ollut länsimaisen vaikutuksen alainen, vieläpä sen vartijana itää vastaan. Unkarin kansa on niinikään vuosisatoja ollut esitaistelijana idän hyökkäyksiä vastaan.” (Ollinen 1919: XI.)

Heimoaate ei ollut osa Suomen ja Unkarin suhteita enää toisen maailmansodan jälkeen, mutta se jätti kuitenkin jälkensä suomalaisen kansallisidentiteettiin sekä siihen, millainen kuva suomalaisilla on Unkarista. (ks. Oikari 2001: 90–93.) Koulumaailmassa myös varsinainen heimoaate pysyi elossa vielä toisen maailmansodan jälkeenkin, koska ennen sotaa tehtyjä, heimoaatetta korostavia oppikirjoja käytettiin vielä.

Aineistoni vanhemman ryhmän perusteella suomalaisen kansallisidentiteetin rakentamisessa on ollut olennaista päästä eroon suomalaisiin lyödystä mongolileimasta ja pyrkiä länteen, osaksi Eurooppaa. Vanhempien tekstien ajanjaksona Unkari oli maantieteellisesti sekä kulttuurisesti kiistatta keskieurooppalainen valtio, joten sukulaisuus unkarilaisiin oli suomalaisten passi länteen, pois idästä tai rajalta.

”Niin kuin me Suomalaiset, jotka nyt elämme täällä Suomenniemellä, niin on paljon muitakin Suomensukuisia kansoja jo varhain noilta alkuperäisiltä kotitienoiltaan siirtynyt Europan puolelle, josta niitä vieläkin tavataan suuret määrät. Aivan ilman heimolaisia me emme siis täällä Europassa ole. [...] Mahtavin meidän Europalaisista sukulaiskansoistamme on uljas Magyarein eli Unkarin kansa” (Raitio 1891: 83–84).

Kansallisidentiteetin rakentamisessa olennaisinta on väestön yhdenmukaistaminen, me-ryhmän luominen. Unkarilaisten kanssa haluttiin muodostaa yhteinen ryhmä, jonka ulkopuolelle suljettiin kaikki yhteydet aasialaisiksi laskettaviin kansoihin. Siksi unkarilaiset nimitetään veljeskansaksi, kun taas idässä asuvat sukukielten puhujat ovat sukulaisia vain kielen kautta. Tätä eroa ei pystytä tieteellisesti todistamaan, on vain Luojan johdatusta, että suomalaiset ja unkarilaiset ovat säilyneet verisukulaisina yhteisestä alkukodista lähtien.

”Lappalaiset, joiden kieli on suomalais-ugrilainen, ovat todennäköisesti, niin kuin edellä on huomautettu, alkuaan eriheimoista väkeä kuuluen samoin kuin kaiketi vogulit, ostjakit ja samojedit arktisiin kansoihin, joita pidetään mongolisen rodun haarana. [...] Vogulit, ja ostjakit jotka luultavasti ovat eri sukua kuin varsinaiset ugrilaiset ja ovat omistaneet ugrilaisen kielen [...]” (Saarimaa 1926: 128–129.)

Unkari-kuva toisen maailmansodan jälkeen

Uudempien tekstien ryhmässä aiheet eivät ole enää niin monipuolisia kuin vanhemmassa ryhmässä. Nyt pääosassa on kielitiede, joten

historia, maantiede ja kulttuuri saavat vain lyhyitä mainintoja. Ylipääntään uudemmat tekstit ovat vanhempia lyhyempiä, ja monessa äidinkielen oppikirjassa Unkari mainittiin vain puhujamääriä esittelevissä listoissa. Vanhemmassa ryhmässä kaunokirjallisia tekstejä oli enemmän kuin faktapohjaisia, mutta uudempien tekstien ryhmässä tilanne on päinvastainen. Jos aineistoksi kelpuuttamissani teksteissä on kielitieteellisten faktojen lisäksi haluttu antaa jotain lisätietoa, koskettelee se yleensä kirjallisuutta. Toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneissä oppikirjoissa on muutama kuva Budapestistä, mutta muuten kuvamateriaali on samankaltaista kuin vanhemmassa ryhmässä, siis ihmisiä kansallispuvuissa ja paimenia pustalla.

Uudemmassa ryhmässä kaunokirjallisia tekstejä tarjoillaan varsinkin kansakoulu- tai ala-asteikäisille oppilaille ja faktatietoa sukukielistä annetaan oppikoulu- tai yläasteikäisille sekä lukiolaisille. Peruskoulun myötä 1970-luvulla sukukielikokonaisuus vakiintui 9-luokkalaisten oppikirjoihin. Lukiotasolla se sijoittuu yleensä neljänteen kurssiin.

Toisen maailmansodan jälkeen kirjoitettuja tekstejä analysoitaessa paljastuu eroja sanastossa. Sanaston perusteella unkarilaiset kuvattiin vanhemmassa aineistossa geneettisiksi sukulaisiksemme, mutta uudemmissa oppikirjateksteissä korostetaan, että kyse on vain kielisukulaisuudesta. Unkarilaisia ei enää puhutella veljinä tai heimolaisina, eikä heitä ylipääntään juuri mainita, koska teksteissä keskitytään kieleen. Ylistävät kuvaukset Unkarista ja unkarilaisista ovat myös kadonneet. Unkarista puhutaan kyllä edelleen myönteiseen sävyyn, mutta neutraalimmin. Enää ei viljellä ”jalon” tai ”uljaan” tapaisia adjektiiveja, ja unkarilaisten ihmisten sijaan positiivinen asenne kohdistetaan Unkarin valtioon tai kieleen. Jos kansasta sanotaan jotain kehuva, viitataan vain sen kokoon, ei luonteenpiirteisiin.

”Unkarilaiset — *Suurin suomalais-ugrilainen kansa*. Unkarin kielen *puhujia suomalais-ugrilaisista kielistä eniten*, noin 14 miljoonaa. Suomalais-ugrilaisista kielistä unkarilla on myös *vanhin kirjakieli*: ensimmäiset tekstit ovat peräisin 1200-luvulta.” (Kauppinen ym. 1991: 70.)

Unkari on menettänyt ”loistavan tuhatvuotisen historiansa” sekä asemansa ”Euroopan suurten sivistyskansain vertaisena”. Uudemmissa oppikirjateksteissä Unkari voi paria poikkeusta lukuun ottamatta ylpeillä vain kielensä pitkäikäisyydellä. Unkarin asema muuttuu äidinkielen oppikirjoissa heti toisen maailmansodan jälkeen, kuten seura-

va vuodelta 1952 oleva näyte osoittaa. Verbin imperfektimuoto *kuului* osoittaa, että suurvalta-asema on menneisyyttä.

”[...] Unkarin kymmenmiljoonainen kansa, jonka muodostama valtio kauan *kuului* Europan suurvaltoihin” (Kettunen & Sipola 1952: 7).

Mitään sukukieliä ei uudemmassa tekstiryhmässä enää nimitellä halveksuvasti, paitsi vepsäläisiä sekä ostjakkeja ja voguleita yhdessä tekstissä. Muuten itäisistä sukukielistä ei löydy mitään kehumisen arvoista, mutta ei moittimisen arvoistakaan. Venäjällä asuvia sukukielten puhujia kuvataan asiallisesti, ja saamelaiset ovat saaneet selvästi enemmän tilaa kuin vanhemmissa teksteissä. Heidät poimitaan usein esimerkiksi, kun joitain sukukieliä esitellään tarkemmin.

Uudemmat tekstit luovat vanhoja enemmän omaa todellisuuttaan, omaa tapaansa käyttää kieltä, siis omaa diskurssijärjestystään. Niiden maailmassa asioita ei perustella ja ristiriitaisuudet piilotetaan. Tekstit näyttävät ensivilkaisulla selkeiltä ja ristiriidattomilta. Vanhemmassa aineistossa esiintynyttä poliittista, uskonnollista tai epävarmuutta ja mielipiteitä ilmaisevaa diskurssia ei uudemmassa aineistossa näy. Oppikirjadiskurssin lisäksi esiintyy vain kaunokirjallisuutta tai asiantuntijoiden kirjoittamia artikkeleita, eivätkä nämä eri diskurssityypit sekoitu. Erilaiset diskurssit on eroteltu toisistaan selkeästi esimerkiksi käyttämällä erilaisia kirjasintyypppejä tai taustavärejä, ja asiantuntija-artikkeleissa näkyy kirjoittajan nimi. Kuitenkin tutkiessani tekstejä tarkemmin, huomasin, että päältäpäin selkeiltä näyttävät tekstit sisältävät ristiriitaisuuksia. Esimerkiksi kielisukulaisuuden ja geneettisen sukulaisuuden välinen ero esitetään suurimmassa osassa tekstejä hyvin epäselvästi. Selväksi kyllä tehdään, että kaikki sukukieliä puhuvat kansat eivät ole geneettisiä sukulaisiamme, mutta syytä tähän ei ilmaista selkeästi, ja lisäksi jo seuraavassa lauseessa saatetaan puhua *sukukansasta*.

”On tärkeätä muistaa, että kielisukulaisuus ei merkitse rotusukulaisuutta. Perintötekijät ovat tuhansien vuosien ja sukupolvien aikana sekoittuneet monin tavoin. [...] Vaikka kielisukulaisuutemme unkarilaisten kanssa on etäinen, vaalitaan sukulaisuutta kansojemme välillä monin tavoin.” (Järvinen ym. 1986: 15.)

Välillä myös teksti ja kuvitus ovat ristiriidassa keskenään. Esimerkiksi *Sanavalmis 3* -kirjassa (Grünn ym. 1997: 36) tekstin mukaan ”unkarilaisilla on monipuolinen moderni kulttuuri”, mutta vieressä on kaksi kuvaa kansallispukuisista häävieraista Romanian puolelta Tran-

silvaniasta, missä unkarilaiskulttuuri on paljon vanhakantaisempaa kuin Unkarissa. Lukija joutuu päättämään, uskoako tekstiä, joka väittää kulttuuria moderniksi vai kuvia, joissa esitellään perinteisiä hää-tansseja perinteisissä asuissa.

Oppikirjadiskurssin tuottajat eivät enää osoita avoimesti valta-ase- maansa kuten vanhemmissa teksteissä ("Katselkaa koulukarttaa, lap- set!" Köveskut 1931: 195), mutta he kuitenkin käyttävät valtaa esit- täessään perustelemattomia väitteitä ja joskus jopa mielipiteitään ylei- sinä totuuksina. Esimerkiksi seuraava "totuus" ei omien kokemuksieni perusteella pidä lainkaan paikkaansa: "Eurooppalaisista kielistä myös unkarissa vilisee erilaisia päätteitä, ja se onkin osoitettu suomen kielen kanssa samaa alkuperää olevaksi jo 1700-luvulla, mutta *sukulaisuus on niin etäistä, ettei siitä ole käytännön hyötyä kielenopiskelussa.*" (Grünthal 2000: 9.) Opiskeltuani itse uncaria monikansallisissa ryh- missä olen vankasti sitä mieltä, että suomalaisen on huomattavasti hel- pompi ääntää uncaria tai ymmärtää unkarin kielioppijärjestelmää kuin esimerkiksi englantia äidinkielenään puhuvan. Grünthalin kirjoituk- sesta ei selviä, perustuuko väite hänen omiin kokemuksiinsa, johonkin tutkimukseen vai kuulopuheisiin. Tällainen valmiina annettava tieto on luonnollistunut oppikirjadiskurssissa niin, että diskurssinkuluttaja keskittyy omaksumaan tietoa ja ohittaa ongelmakohdat. Hän siis tulkit- see tekstin koherentiksi eli saa sen näyttämään loogiselta, koska hän olettaa ennakkoon oppikirjadiskurssin olevan sellaista. Itsekin huomasin ristiriitaisuudet tai faktoiksi naamioidut mielipiteet vasta lähiluvun avulla.

Toinen maailmansota katkaisi aiemmin niin tiiviit ja lämpimät suh- teet sekä heimoaateideologian Suomen ja Unkarin välillä, mutta niitä alettiin rakentaa pikkuhiljaa uudelleen, tosin Unkarin sosialistinen yh- teiskuntajärjestelmä vaikeutti suhteiden solmimista. Kun ennen toista maailmansotaa Suomen ja Unkarin suhteissa oli tärkeintä suomalais- ten kansallisidentiteetin rakennusprojekti, niin nyt olennaisinta oli kansandemokraattisen Unkarin tavoite levittää propagandaa Suomeen. Vuonna 1958 uudistettiin 1937 solmittu kulttuurinvaihtosopimus, ja henkilötasolla Suomen ja Unkarin suhteet olivat alkaneet elpyä jo vuonna 1950, kun Suomessa perustettiin Suomi-Unkari Seura. Kai- kenlaisen yhteistyön harjoittaminen on ollut täysin vapaata vuodesta 1989 alkaen, jolloin Unkarissa koettiin järjestelmänmuutos. Nykyään Suomen ja Unkarin välillä vallitsevat jälleen monipuoliset suhteet niin tieteen, talouden kuin kulttuurinkin alalla. (ks. Szij 2000: 113.)

Uudemman ryhmän oppikirjatekstit heijastelevat ympäröivän yhteiskunnan tapahtumia samoin kuin vanhemmat tekstit. Kun valtio pyrkii vaikenemaan kiusallisista kysymyksistä, myös oppikirjatekstit varovat ottamasta kantaa. Lisäksi oppikirjadiskurssi on ylipäättään yritetty toisen maailmansodan jälkeen profiloida lähemmäs tieteellistä diskurssia ja kauemmas poliittisesta tai avoimen subjektiivisesta diskurssista. Yhteiskunnallisen tilanteen sekä oppikirjadiskurssin uusien ihanteiden takia uudemmasta aineistosta ei löydy selkeitä poliittisia kannanottoja tai kirjoittajan esittämiä mielipiteitä, jotka peilaisivat laajempia sosiokulttuurisia käytäntöjä. Vanhemmassa aineistossahan sen sijaan otettiin vielä reilusti kantaa esimerkiksi Unkarin ensimmäisessä maailmansodassa kokemiin aluemenetyksiin. Jos sama linja jatkuisi toisen maailmansodan jälkeen, niin oppikirjateksteistä voisi olettaa löytyvän mielipiteenilmaisuja Unkarin asemasta osana sosialistista järjestelmää vuosina 1945–1989. Uudempi oppikirjadiskurssi on kuitenkin erilaista, sillä Unkarin muuttuneesta poliittisesta tilanteesta ei ensilukemalta näytetä sanottavan mitään, mutta kun tekstejä lukee tarkemmin, niistä voi löytää hyvin varovaisia kannanottoja sukukielten puhujien asemaan. Seuraavassa aineistonäytteessä ulkosuomalaisiin viitataan siirtolaisina, mutta ulkomailla asuvien unkarilaisten kohdalla puhutaan epämääräisestä ”hajaantumisesta”, koska kirjoittaja ei halua puhua poliittisista pakolaisista, mutta ei myöskään käytää totuudenvastaisesti siirtolaissanaa.

”Suomalaisia asustaa paitsi Suomessa myös runsaasti Ruotsissa, Neuvostoliitossa, Norjassa sekä valtamerentakaisissa maissa *siirtolaisina*. [...] Unkarilaiset asuvat pääasiallisesti omissa kansantasa-vallassaan (n 10 milj.) sekä *hajaantuneina* ympäri Eurooppaa ja Yhdysvaltoja (pari miljoonaa).” (Korhonen 1972: 16–17.)

Ennen toista maailmansotaa kirjoitetuissa oppikirjateksteissä Unkarilla oli tärkeä rooli osana suomalaisen kansallisidentiteetin rakentamisesta, koska sen avulla suomalaiset saattoivat samastua osaksi Eurooppaa 1800-luvun lopulta toiseen maailmasotaan asti. Sodan jälkeen Suomi ei enää uskaltanut julistaa niin äänekkäästi kuulumistaan Länsi-Eurooppaan, vaan halusi korostaa asemaansa Pohjoismaana idän ja lännen välissä. Tämä ei kuitenkaan näy enää äidinkielen oppikirjoissa, sillä uudemmassa aineistossani kansallisidentiteettiä ei rakenneta enää niin määrätietoisesti, vaan nyt keskitytään selkeämmin kieleen liittyvän tiedon välittämiseen. 1980-luvulle asti ei aineistossa-

ni näy juuri lainkaan kansallisidentiteetti eikä Suomen asemoituminen itään tai länteen. Varsinkin Unkarin kohdalla kerrotaan vain hyvin niukasti historiasta, maantieteestä tai muusta kuin kirjallisesta kulttuurista. Unkari ei sopinut enää malliksi länsimaisesta valtiosta, sillä se kuului tiukasti Neuvostoliiton etupiiriin. Uusimmissa oppikirjoissa, 1990-luvulta lähtien suomalainen kansallisidentiteetti alkaa taas näkyä, ja tällä kertaa se esittäytyy vahvasti eurooppalaisena, osana EU:ta. Koska Suomi on nyt itsestään selvästi osa länttä, ei Unkaria tarvita osaksi suomalaisen kansallisidentiteetin rakentumista, toisin kuin vanhemmassa aineistossani. Unkarille ei uudemman aineiston aikakaudella enää ole käyttöä suomalaisen kansallisidentiteetin rakentamisessa, koska suomalaiset ovat toisesta maailmansodasta lähtien olleet paremmassa asemassa kuin unkarilaiset ja ovat näin voineet uudistaa kansallisidentiteettiään omasta valtiostaan löytyvien rakennusaineiden avulla unkarilaisen lainatavaran sijaan. Geenitutkimukset ja viimeistään Euroopan unioniin liittyminen todistavat Suomen osaksi länttä. Sosialismin tuhoista hiljalleen toipuva Unkari ei sen sijaan ole vielä niin selvästi lunastanut takaisin aikaisempaa paikkaansa keskieuropalaisena kansana. Unkarilaiset eivät siis enää tarjoa suomalaisille takaporttia Eurooppaan, vaan Suomi kokee olevansa siellä omin ansioin. Uudemmasta aineistostani voi välillä aistia jopa jonkinlaista hienoista ylenkatsetta unkarilaisia kohtaan.

”Unkarin kieli on kaukainen etäsukukielemme, emmekä voi ymmärtää sitä opiskelematta. Kuitenkin unkarilaiset kokevat suomalaiset läheisiksi ja kutsuvat meitä usein veljeskansakseen. Suomalainen turisti saa Unkarissa osakseen erityisen ystävällistä kohtelua!” (Saure ym. 2002: 245.)

Edellisen tekstin lukijaa on jo sivistetty ennen Unkari-aihetta tiedolla, että kielisukulaiset eivät ole geneettisiä sukulaisiamme. Kun sen jälkeen kerrotaan, että unkarilaiset pitävät meitä veljinään, syntyy heistä kuva yleistiedoiltaan vaatimattomina ihmisinä, jotka toisin kuin me suomalaiset kuvittelevat kielisukulaisten olevan myös verisukulaisia. Käsitystä yksinkertaisista maalaisihmisistä vahvistavat tekstin viereen sijoitetut kuvat, joissa unkarilaiset tanssivat kansallispuvuissaan ja paimen ratsastaa pustalla (Saure 2002: 245). Tekstissä ei mainita, että suomalaiset kokisivat unkarilaiset läheisiksi, tai että unkarilainen turisti saisi vieraanvaraisen vastaanoton Suomessa. Unkarilaiset siis arvostavat suomalaisia, mutta heillä ei ole merkitystä meille.

Tutkimusta tehdessäni huomasin omassa Unkari-kuvassanikin samaa pienoista ylenkatsetta. Ärsyynnyin lukiessani unkarilaisten kirjoittamia tekstejä, joissa vihjailtiin Suomen itäisyydestä tai yritettiin asettaa Suomi ja Unkari samalle viivalle.

”But the relationship is one of linguistic kinship only, as the Magyars are anthropologically not the relatives of any of the Finno-Ugric peoples. The bodily makeup of the Magyars is mostly european; no significant Asian (e.g. Mongolian) features can be identified.” (Csorba 1999: 9.)

”Toisesta maailmansodasta sekä suomalaiset että unkarilaiset selvisivät häviöinä. Molempien tilanne oli vaikea, ja maailmansodan aikana korostetusta suomalais-unkarilaisesta ystävyyydestä vaiettiin virallisella tasolla jonkin aikaa. Myös tavallisten kansalaisten matkustaminen estyi vuosiksi.” (Szij 2000: 112.)

Ensimmäinen teksti on Unkarin historiasta kertovasta kirjasta, ja siinä kerrotaan unkarilaisten perimän poikkeavan kaikista muista suomalais-ugrilaisista kansoista, koska he ovat geneettisiltä piirteiltään lähinnä eurooppalaisia eivätkä aasialaisia eli mongoleja. Tämä siis tarkoittaa, että muut suomalais-ugrilaiset kansat, suomalaiset mukaan lukien, ovat mongoleja. Jälkimmäinen teksti on *Unkari lyhyesti 2000* –oppaasta, ja siinä väitetään, että suomalaisten ja unkarilaisten kohtalo oli samanlainen toisen maailmansodan jälkeen. Suomalaisena olen oppinut puhumaan ”torjuntavoitosta” häviön sijaan ja korostamaan Suomen säilyttämää itsenäisyyttä ja vapautta, joka muun muassa mahdollisti matkustamisen ulkomaille.

Ystäviä vai sukulaisia?

Ennen toista maailmansotaa ilmestyneissä äidinkielen oppikirjoissa unkarin kielen lisäksi myös unkarilaiset ovat sukulaisiamme, ja heihin suhtaudutaan kunnioittavasti. Uudemmassa aineistoryhmässä unkarilaiset eivät sen sijaan enää ole geneettisiä sukulaisiamme vaan ainoastaan kielisukulaisia. Äidinkielen oppikirjojen Unkari-kuva on siis muuttunut huomattavasti 1800-luvun lopulta 2000-luvun alkuun mennessä. Alkuaan monipuolinen ja ihaileva käsitys veljeskansasta on muuttunut suppeaksi ja neutraaliksi tieteelliseksi faktaksi kielisukulaisuudesta. Ennen toista maailmansotaa Unkari-kuva oli poliittisesti lautaunut, sillä se osallistui suomalaisen kansallisidentiteetin rakentamiseen. Toisen maailmansodan jälkeen tehdyissä äidinkielen oppikir-

joissa Unkari ei nouse muiden sukukansojen edelle, ennemminkin korostetaan maantieteellisesti läheisiä kielisukulaisia viroa ja saamea. Aiemmin niin rakkaista sukulaisista on tullut kivoja kavereita, joita on paljon ja joilla on vanha kirjallinen kulttuuri, mutta joiden kanssa ei haluta liian läheisiin väleihin.

Jotain yhteistäkin äidinkielen oppikirjojen välittämässä vanhassa ja uudessa Unkari-kuvassa silti on. Esimerkiksi tekstien kuvitus pysyy hämmästyttävän samankaltaisena. Hevospaimenet, pusta ja kansallispukuiset ihmiset nähdään kuvissa niin vuodelta 1931 (Boros-Ylistalo 1931: 125–129) kuin 2002 (Saure ym. 2002: 245). Eräässä uuden kirjan kuvassa jopa esitellään ”Unkarilaisia pustalta”, mutta paimenten takana näkyy metsää ja kukkuloita (Havaste ym. 1998: 258). Budapest on kyllä päässyt muutamaa kuvaan, mutta pääasiassa uudet kirjat esittelevät Unkaria vanhaan malliin, eli maana, jossa paimenet laukkaavat hevosineen pustalla perinneasuissa, vaikka Unkari yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti on toisesta muuttunut sitten 1800-luvun lopun.

Vanhaa ja uutta Unkari-kuvaa yhdistää myös sekavuus, johon viitataan tämän artikkelin nimen yläotsakkeella *Pustalla ei ole polkua*. Vanha ihannoiva käsitys Unkarista ei kyennyt selittämään tieteellisesti, miksi unkarilaiset ovat geneettisiä sukulaisiamme, mutta Siperiassa asuvat kielisukulaiset eivät. Uusi kielisukulaisuutta korostava Unkari-kuva puhuu geenitutkimuksista ja kielitieteen kehittämisestä, mutta kielisukulaisuuden ja geneettisen sukulaisuuden eroa ei useimmissa teksteissä kyetä selittämään ymmärrettävästi. Lisäksi termejä *sukulainen* ja *kielisukulainen* käytetään surutta sekaisin. Suomalaisten Unkari-kuvan sekavuutta lisää vielä vanhemman kansan mielissä edelleen elävä myytti unkarilaisista sukulaiskansana, mitä hyödynnetään esimerkiksi matkatoimistojen mainoksissa.

Missäpä muuallakaan kuin kouluissa suomalaiset ovat aikoinaan vastaanottaneet tietoa sukukielten puhujista. Koululla on siis todella ollut valtaa suomalaisten Unkari-kuvan muodostamisessa, koska koulussa kerran päähän paukutettu käsitys unkarilaisista veljeskansana elää edelleen sitkeästi vanhemman väen parissa. Oppikirjojen Unkari-kuvaa voidaan muuttaa helposti, mutta ihmisten käsityksissä eläviä myyttejä ei voida niin vain horjuttaa. Uudet sukupolvet saavat opiskella uusista äidinkielen oppikirjoista, että sukulaisuutemme unkariin on vain kielellistä, joten suomalaisten Unkari-kuva on ehkä pikkuhiljaa muuttumassa. Tutkimieni oppikirjojen Unkari-kuva on selvästi menettänyt poliittisen merkityksensä kansallisidentiteetin rakentajana, mutta

kaventunutkin Unkari-kuva kantaa yhä mukanaan joitain samoja piirteitä kuin reilut sata vuotta sitten. Nykyajan oppilas voi lukea äidinkielen oppikirjasta kuivakkaan ja abstraktin esityksen suomen ja unkarin kielisukulaisuudesta, mutta hän voi samalla katsella samanlaisia kuvia kuin isoisovanhempansa: hevospaimenia pustalla ja csardaksen tanssijoita.

***

Pro gradu –tutkielmani on kokonaisuudessaan luettavissa Jyväskylän yliopiston kirjaston opinnäytekokoelmassa, osoitteessa <http://selene.lib.jyu.fi:8080/gradu/v03/G0000174.pdf>

Lähteet

Aineistolähteet

- Boros-Ylitalo, Olgi 1931: Leena ja Matti viettävät kesänsä Unkarissa. In: Hästeko, F. A.–Laurila, Jaakko–Jussila, Juho–Kautola, Severi (toim.), Lukukirja VI: yläkoulun yläluokkien toinen vuorokurssi s. 124–129. Helsinki: Maalaiskuntien liitto.
- Grünn, Karl–Löyttyniemi, Minna–Murto, Mervi–Nompajärvi, Sisko 1997: Sana-valmis 3: Yläasteen äidinkieli. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Grünthal, Riho 2000: Suomen kielen varhaishistoria ja sukukielet. In: Grünn, Karl–Grünthal, Satu–Uusi-Hallila, Tuula (toim.), Lukion äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirja s. 8–16. Helsinki: Tammi.
- Hakulinen, Aino–Kivelä, Raili–Nummi, Jyrki–Parko, Kaija–Ranta, Tuula–Tani, Leena 1996: Lukiolaisen äidinkieli 4: Kieli, kirjallisuus ja identiteetti. Espoo: Weilin+Göös.
- Havaste, Paula–Honka-Hallila, Ari–Karvonen, Pirjo–Mäkelä, Ilkka. 1998: Kieli ja kulttuuri 4–6: Lukion äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirja. Helsinki: Otava.
- Järvinen, Aino–Kallio, Pirkko–Tiensuu, Pertti 1986: Suominen: peruskoulun yläasteen äidinkielen oppikirja. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kauppinen, Anneli–Koskela, Lasse–Mikkola, Anne-Maria–Valkonen, Kaija 1991: Äidinkieli käsikirja. Helsinki: WSOY.
- Kettunen, Lauri–Sipola, Arvi 1952: Suomen kielioppi kansakouluille 2: V sekä VI ja VII luokan oppimäärä. Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- Korhonen, Pertti–Rönty, Kaarle–Vainio, Matti 1972: Äidinkielen oppikirja. Kuopio: Puijon kirja.

- Köveskut, J. 1931: Suur-Unkari ja Tynkä-Unkari. In: Airila, Martti–Hannula, Mandi–Salola E. (toim.), Lukemisto Suomen lapsille III s. 195–196. Helsinki: Valistus.
- Länkelä, Jaakko 1875: Kolmas luku-kirja: kansakoulun tarpeeksi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ollinen, J. F. (toim.) 1919: Suomenkielen lukukirja yläluokkia varten. 2. painos. Helsinki: Söderström.
- Raitio, K. 1891: Toinen lukukirja: kansakoulujen tarpeeksi. Porvoo: WSOY.
- Saarimaa, E. A. (toim.) 1926: Isänmaallinen lukukirja. Porvoo: WSOY.
- Saure, Annamari–Toivakka, Sari–Lehti, Päivi–Levola, Kari 2002: Äidinkielen ja kirjallisuuden tietokirja 7–9. Helsinki: WSOY.
- von Schrowe, Uno 1922.–Juvelius, J. W. (toim.), Kantele: koulun runokirja: valikoima suomalaista runoutta s. 165–167. Porvoo: WSOY.
- Topelius, Zacharias 1876: Maamme kirja: lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa. Helsinki: Hufvudstadbladet'in kirjapaino.

Muut lähteet

- Csorba, Csaba–Estók, János–Salamon, Konrád 1999: The Illustrated History of Hungary. Budapest: Magyar Könyvklub.
- Fairclough, Norman 1992: Discourse and Social Change. Polity Press, Cambridge.
- Lampinen, Osmo 1998: Suomen koulutusjärjestelmän kehitys. Helsinki: Gaudeamus.
- Lappalainen, Antti 1992: Oppikirjan historia: kehitys sumerilaisista suomalaisiin. Helsinki: WSOY.
- Oikari, Raija 2001: Vallankäytöstä Suomen ja Unkarin kirjallisissa ja kulttuurisuhteissa. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston hungarologian laitos.
- Richly, Gábor (toim.), Unkari lyhyesti 2000. Helsinki: Unkarin kulttuuri- ja tiedekeskus–Suomi–Unkari Seura.
- Szűj, Enikő 2000: Suomalais-unkarilaiset suhteet. In: Unkari lyhyesti 2000 s. 109–113. Helsinki: Unkarin kulttuuri- ja tiedekeskus–Suomi–Unkari seura.